

**Nederland zoals het is, zoals het was:
multicultureel**

Johan de Bruin

School en samenleving

De multiculturele samenleving in Nederland is van alle tijden, zo laat de schrijver van dit artikel zien. Maar de vorm daarvan is altijd verschillend en oplossingen van 'vroeger' gaan dus ook nu niet meer op. De school kan maar weinig doen aan de problemen die op de minderheden afkomen; dat is een zaak van de hele samenleving.

16

De multiculturele samenleving vormt een onderwerp dat goed past binnen het kader van de sociale vakken in de nieuwe bovenbouw. Het is ook voor leraren geschiedenis en staatsinrichting een belangrijk onderwerp. Centraal in dit artikel staat de stelling: Nederland is al lange tijd een multiculturele samenleving en is dat dus niet aan het worden. Wel hebben zich in de loop van de tijd wijzigingen voorgedaan in de vorm van die multiculturele samenleving en betrof het verschillende culturele groepen. Het is duidelijk dat bij die verschillende vormen en groepen andersoortige problemen horen.

Achtereenvolgens komen de volgende vragen aan de orde. Hoe komt het, dat we ons zo druk maken over die wording van die multiculturele samenleving in zijn huidige vorm? En hoe komt het dat de gedachte van 'tijdelijkheid' van de Zuid-Molukkers en gastarbeiders ons toch wat heeft opgebroken? Ook al is Nederland volgens de socioloog Hilda Verwey-Jonker al vanaf de 17e eeuw een multiculturele samenleving, waar-

om werd die samenleving dan toch niet zo genoemd?

Het verzuilde Nederland was een voorbeeld van een multiculturele samenleving met een geheel eigen karakter. Er was zelfs in zekere zin sprake van een georganiseerde vorm van vooroordeel en discriminatie. Maar dat bracht met zich mee, dat vooroordeel en discriminatie binnen bepaalde perken bleven. De ontzuiling heeft een nieuwe situatie gecreëerd, die kan worden aangegeven door trefwoorden als emancipatie (soms in de zin van ontworteling), secularisering, individualisering, het minder ideologisch gebonden zijn, alsmede de veelal onbewuste beïnvloeding van de (commercieel) geselecteerde media-informatie.

Ook is er sprake is van sociaal-economische verscheidenheid in onze samenleving. Die verscheidenheid heeft gevolgen voor waar men woont en werkt, maar ook voor waar we meer en minder werkloosheid vinden. Tevens is deze verscheidenheid mede bepalend voor de kansen of mogelijkheden die men heeft om te participeren in de Nederlandse samenleving. Het is naar mijn mening onverstandig om oplossingen voor de multiculturele samenleving van nu alleen maar in de corporatistische structuur van de verzuiling te zoeken en voorbij te gaan

aan de zich voltrekkende veranderingen in onze samenleving. Veranderingen die ook de culturele identiteit van de nieuwkomers als groep en als individu evenmin onaangetaast zullen laten.

De ontdekking van de multiculturele samenleving

In 1994 verscheen het boek van Jan Lucassen en Rinus Penninx *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders*. Het was een sterk herziene druk van hun boek *Nieuwkomers*, dat in 1985 verscheen. In de jaren erna was met name vanuit de hoek van de maatschappijwetenschappen veel gepubliceerd over migratie en migratiebeleid, waarmee in 1994 rekening gehouden werd.

De grafiek op bladzijde 17 geeft een globaal beeld van het aandeel nieuwkomers in de Nederlandse bevolking voor de periode 1531-1992. Voor de periode na 1945 (zie het rechterdeel van de grafiek) geldt dat het percentage vreemdelingen in ons land na 1960 sterk is toegenomen. Dat vormt dan ook de periode van de 'ontdekking' van de multiculturele samenleving.

Ruwweg kunnen we de nieuwkomers (met een uiteindelijk permanent verblijf) van na 1945 rubriceren in politie-

J. de Bruin is oud-docent aardrijkskunde van de NLO 'Ubbo Emmius' en NHL.

ke vluchtelingen, repatrianten uit Indonesië, Molukkers, Surinamers en Antillianen, en gastarbeiders (voornamelijk Turken en Marokkanen). Als gevolg van de politieke omwentelingen in Oost-Europa na de Tweede Wereldoorlog kreeg ook Nederland te maken met vluchtelingen uit Midden- en Oost-Europa (zoals Poolse militairen, Hongaren, Tsjecho-Slowaken, Balten en Russen). Ook de mislukte Hongaarse opstand van 1956 en de onderdrukte Praagse Lente van 1968 leverden vluchtelingen op. Uit een ander deel van de wereld kwam de later bijna volledig teruggekeerde groep uitgenodigde Chileense vluchtelingen (1973-1979). Het kolonelsregime in Griekenland, het Spanje van Franco en het Portugal van Salazar deden ook uit die landen mensen vertrekken.

Al zal er in een aantal individuele gevallen sprake zijn geweest van persoonlijke moeilijkheden, de leden van deze groepen zijn mede door gemengde huwelijken probleemloos in de Nederlandse samenleving geïntegreerd.

Nieuwe economische en politieke verhoudingen tussen de voormalige koloniën en hun moederlanden confronteerden ons land met het opnemen van (ongewenste en toch 'bevriende') nieuwkomers, maar nu op het eigen territorium in Europa. De dekolonisatie bracht ons repatrianten uit Indonesië, later uit Nieuw-Guinea en Suriname en binnen Koninkrijksverband kwamen er mensen uit de Antillen.

Na de soevereiniteitsoverdracht (27 december 1949) aan Indonesië vertrokken zo'n 300.000 mensen, waaronder zo'n 180.000 Indische Nederlanders

naar ons land. Op zich was inburgering voor beide groepen niet echt een probleem. Het betrof hier repatriërende Nederlanders en zich tot de Nederlandse cultuur bekennende Indische Nederlanders. Anders lag dat bij de Molukkers, lange tijd ook Ambonezen genoemd. De Nederlandse regering werd in 1951 via een rechterlijke uitspraak gedwongen een groep van 3578 KNIL-militairen met hun gezinsleden (circa 12.500 personen in totaal) naar Nederland te halen. De demobilisatie die hen uiteindelijk werd opgelegd, werd als verstoting ervaren. Ze werden ondergebracht in kampen en woonoordern, voornamelijk in het oosten en zuiden van ons land. Tot 1954 was zelfs betaalde arbeid niet toegestaan en wel vanwege de zogenaamde tijdelijkheidsgedachte. Onderwijs werd veelal op kampscholen gegeven.

Ging de Nederlandse overheid er aanvankelijk vanuit dat de Molukkers hier tijdelijk zouden verblijven, in 1956 werd duidelijk dat dit een fictie was. Het is voor elke onpartijdige waarnemer dan ook geen wonder dat zich in een geïsoleerd gehouden groep met strenge sociale controle en autoritaire gezins- en familienormen, te midden van een zich moderniserend Nederland, interne spanningen en generatieconflicten moesten voordoen. Rond 1990 werd hun aantal op zo'n 40.000 geschat.

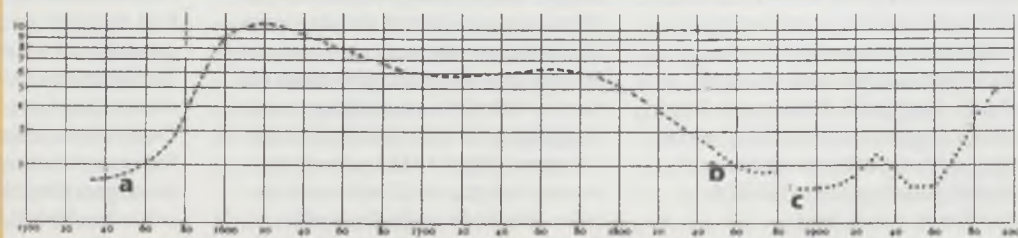
Opmerkelijk voor de na-oorlogse periode is dat de term 'immigrant' angstvallig werd vermeden. Men sprak van officiële zijde van 'tijdelijk verblijvende

migranten'. Het beleid richtte zich op begeleiding en opvang en op handhaving van de eigen identiteit. Al valt dit nu enigszins te billijken binnen de 'tijdelijkheidsgedachte', het doet vreemd aan als zich dat beleid moet voltrekken binnen een andere en zich ook nog ontzuilende en individualiserende samenleving.

Midden jaren vijftig werden door de Staatsmijnen en Hoogovens als gevolg van een structureel tekort aan arbeidskrachten mensen geworven in het buitenland. In de jaren zestig zette die werving van gastarbeiders door bedrijven zich voort. Het ging aanvankelijk vooral om Zuid-Europeanen (Italianen,

Het aandeel van nieuwkomers in de Nederlandse bevolking, 1531-1992: statistische gegevens en schattingen

a Geschat percentage in het buitenland geboren inwoners van Nederland, 1531-1849.

b Percentage in het buitenland geboren inwoners van Nederland, 1849, 1859, 1869, 1879.

c Percentage vreemdelingen in Nederland in verschillende jaren van het tijdvlak 1889-1992.

De vlucht van Franse hugonoten naar het buitenland. Zo stelde althans een Nederlandse kunstenaar zich hun vlucht voor. Detail van een prent van Jan Luiken, ca 1685. (Amsterdams Historisch Museum)

Spanjaarden, Portugezen, Grieken en Joegoslaven). Hiervan zijn velen naar het land van herkomst teruggekeerd, mede door de zich daar voltrekkende welvaartsontwikkeling (met name Italië en Spanje). Anderen zijn zonder problemen opgegaan in de Nederlandse bevolking. Zij hebben geprofiteerd van de welvaarts- en werkgelegenheidsontwikkeling hier en zijn voor een deel met Nederlanders getrouwd.

Vanaf midden jaren zestig werd er vooral onder Turken en Marokkanen geworven. Zolang veel van de verdiensten werden besteed in het land van herkomst en het voornamelijk de bedoeling van deze arbeiders was om hier veel spaargeld te vergaren, was men er op uit zo goedkoop mogelijk onderdak te vinden. Maar naarmate de herkomstgebieden verschoven naar minder ontwikkelde plattelandsgeschiedenis daalde begin jaren zeventig het percentage terugkeerders. Dat betreft dan vooral Turken en Marokkanen. Zij bleven langer in ons land, gezinshereniging kwam op gang en na 1985 volgde de gezinsvorming van hier legaal verblijvende immigranten. De huwelijkspartners werden naar ons land gehaald. Begrijpelijk is dat nu de huisvestingsvraag ook andersoortig wordt. Begin jaren negentig woonden zo'n 206.000 Turken en zo'n 168.000 Marokkanen in ons land.

'Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders' tot 1940

Al vanaf de 17e eeuw, zo stelt Verwey-Jonker, was Nederland een

multiculturele samenleving. Het linkerdeel van de grafiek, dat het geschatte percentage van in het buitenland geboren inwoners van ons land weergeeft van 1531-1849, illustreert dit aardig. Gedurende de 17e en 18e eeuw handhaafde dat percentage zich op zo'n 6% van de totale bevolking.

In de tweede helft van de 16e eeuw kwam een grote stroom Zuid-Nederlanders naar ons land als gevolg van de Tachtigjarige Oorlog. Ook de Contrareformatie in de Zuidelijke Nederlanden leverde een bijdrage aan deze noordwaarts gerichte stroom. Al rond 1600 telde ons land naar voorzichtige schatting zeker 100.000 Zuidnederlandse immigranten, zo'n 7% van de toenmalige totale bevolking. Verder kwamen er Hugenoten uit Frankrijk. In totaal verlieten zo'n 200.000 Hugenoten hun land, waarvan zo'n 50 tot 60.000 in de Republiek terecht kwamen. Amsterdam alleen kreeg er 12.000 inwoners bij.

Zonder naar volledigheid te streven, noem ik nog de komst van de joodse vluchtelingen. Allereerst de zogenaamde Portugese of sefardische joden (die hier als katholieke vluchtelingen weer overgingen tot het jodendom) begin 17e eeuw. Vanaf 1635 kwamen de armere Hoogduitse of askenazische joden (die jiddisch spraken) uit Duitsland en Polen. De Volkstelling van 1796 in de Bataafse Republiek liet zien dat er ongeveer 30.000 joden in de Republiek woonden: zo'n 2% van de totale bevolking. Verder zijn er talrijke kleinere groepen

vluchtelingen naar ons land gekomen. In de 17e eeuw: Engelse puriteinen en quakers, onder leiding van Comenius Boheemse en Moravische Broeders uit Tsjechië. In de eerste helft van de 18e eeuw doopsgezinden uit Bern, Polen en Pruisen, lutheranen uit Salzburg en de Duitse Hernhutters.

Van de 16e tot en met de eerste helft van de 18e eeuw was het verschijnsel van vluchtelingen omwille van een godsdienstige overtuiging vooral een Europees verschijnsel. In de 19e eeuw ontving ons land relatief weinig vluchtelingen. De uittocht van Oost-Europese joden in de periode 1880-1900 richtte zich vooral op Engeland en Amerika. Tijdens de Eerste Wereldoorlog kende Nederland de Belgische vluchtelingen, die later vrijwel allen naar België zijn teruggekeerd.

In de jaren twintig van de 20e eeuw betrof het zo'n 10.000 joodse vluchtelingen uit Oost-Europa. Na 1933 kwamen joodse en politieke vluchtelingen uit Duitsland en na 1938 ook uit Oostenrijk. Hun komst werd niet geheel zonder zorgen door confessioneel Nederland gadeslagen, daar er ook linksgeoriënteerden onder zaten.

'Elk waant zijn zuil een volk te zijn'

De instroom van 'afvalligen' uit andere landen heeft de reformatie tot 1940 in ons land getalsmatig versterkt. Maar naast de immigratie als bron van culturele, vooral in de zin van godsdienstige, verscheidenheid hebben ook de verzuiling en de emancipatie van de arbeidersklasse in de 20e eeuw de Nederlandse samenleving zodanig gestempeld dat van een plurale samenleving gesproken moet worden.

Het verzuilde Nederland kan niet anders dan als een plurale (multiculturele) samenleving worden aangemerkt. Kort en goed: de godsdienstige belangenstrijd in het begin van de Tachtigjarige Oorlog werd beslist in het voordeel van wat toen de Nederduits Gereformeerde Kerk werd genoemd. Voor rooms-katholieken, joden en doopsgezinden bleef alleen maar over om te trachten zich als groep te handhaven. De poging in de 19e eeuw de Nederlands Hervormde Kerk tot staatskerk te maken is niet geheel gelukt (al behoren de leden van het koninklijk huis er wel lid van te zijn; denk aan de commotie rond Irene in 1963 bij haar

toetreding tot de RK-kerk). Het leek er een tijdlang op dat een dominante groep de toon zou zetten, dat er een unicultureel beeld, het protestants-christelijke, zou ontstaan. Dat blokkeerde uiteraard het gebruik van het begrip multicultureel.

Van Doorn verklaart deze mythe van de protestantse natie uit het samenvallen van de opstand tegen Spanje en de opstand van reformatorisch Nederland tegen Rome.

Vanaf ongeveer 1870 zien we dat politieke partijvorming in ons land wordt aangegrepen door zich emanciperende godsdienstige groeperingen: de gereformeerden en de rooms-katholieken. Twee groepen die genegeerd en geminacht werden en buiten het poli-

Het was de voormannen van de gereformeerden en de rooms-katholieken duidelijk geworden dat bundeling van eigen krachten het doel naderbij kon brengen. Beide groepen streefden naar een verticale, dat wil zeggen niet klasse-gebonden, indeling van de maatschappij op grond van erkenning van elkaars macht. Socialisten waren op grond van hun ideologie van klassenstrijd principieel gekant tegen een verzuilde maatschappij. Echter, evenals de liberalen en de hervormden werden ze op den duur wel gedwongen eveneens binnen verzuilde kaders te gaan opereren.

De leiders van de zuilen ontmoetten elkaar frequent op nationaal niveau en waren bereid compromissen te sluiten

van verschillende groeperingen belangrijke waarden zijn. 'Waarden', zo formuleert De Vries, 'die gevestigden niet ongestraft kunnen veronachtzamen omdat hun eigen posities mede afhangen van de tolerantie van anderen: eveneens gevestigden maar andersdenkenden'.

Dit zijn dan tevens de waarden waarop buitenstaanders en nieuwkomers een beroep doen om hun posities te verbeteren of om zich in te vechten in de Nederlandse samenleving. Zahn wijst er op, dat het beleid ten aanzien van de nieuwe etnische minderheden lijkt op het beleid waarmee in het verleden de relatie tussen de confessionele minderheden vorm gegeven moest worden. Het nieuwe is dat het nu ook de niet-christelijke cultuur omvat.

Zahn ziet dit als de continuïteit in de godsdienstige en sociale geschiedenis van Nederland. Hij stelt terecht: '... het is zeker overdreven te beweren dat de Nederlanders een multiraciale of multiculturele samenleving aan het worden zijn, maar wel opmerkelijk is de bereidheid zich als een dergelijke samenleving te beschouwen. En hoewel er geen enkele reden is de Nederlander als toonbeeld van maatschappelijk gedrag af te schilderen (...), is er waarschijnlijk in geen ander land een publiek te vinden met zulke dwingend tolerante gedragsnormen. Dat is ook in het neoconservatieve klimaat van de jaren tachtig niet veranderd'.

De tolerantie moet, aldus Zahn, als wezenskenmerk van de Nederlandse cultuur worden geïnterpreteerd, maar niet als karakterkenmerk van enkelingen.

Hoe verder na de ontzuiling?

Duidelijk is geworden dat de 'verminderheding' van Nederland (Renate Rubinstein 1981) geen nieuw verschijnsel is, maar in zijn huidige vorm een moderne variatie op een oud Nederlands patroon kan worden genoemd. Sociologisch valt de Nederlandse geschiedenis te thematiseren als een reeks van achtereenvolgende emancipatiebewegingen. Een dergelijke ontwikkeling heeft een klimaat gecreëerd waarbinnen de nieuw te emanciperen en voor hun rechten opkomende groeperingen hun strijd kunnen voeren. Met Schuyt kunnen we moderne samenlevingen typeren als 'pluraliteiten van minderheden'.

Ten aanzien van een deel van de naoorlogse nieuwkomers, zo zagen we,

Werkgelegenheid is ook voor deze kinderen noodzakelijk. Alleen met goed onderwijs op een aardige school kom je er niet.

tieke bestel werden gehouden door de traditioneel hervormde elite, die vaak ook nog liberaal was. De liberalen waren voorstanders van staatsonderwijs met een algemeen christelijke ethiek (de christelijke en maatschappelijke deugden). Vooral de eigen school was voor de rooms-katholieken en de gereformeerden zowel doel als wapen. Eind jaren zestig van de 19e eeuw kwam er een emancipatiebeweging op die gebaseerd was op een sociaal-economische grondslag, te weten die van de socialisten met hun streven naar "recht voor allen".

(in kabinet, parlement, Stichting van de Arbeid, landelijk overkoepelende organisaties). Voor de achterban gold het onthouden van contacten met leden van andere zuilen. Behoud van eigen identiteit stond voorop. De verzuiling vierde haar hoogtij in de periode van ongeveer 1920 tot 1960.

Verzuiling en de multiculturele samenleving

Dit systeem van verzuiling bracht samen met de emancipatie van de arbeidersklasse een cultuurpatroon tot stand waarin pluriformiteit, verdraagzaamheid en respect voor de identiteit

gold lange tijd de fictie van de tijdelijkheidsgedachte. Tot de WRR-nota *Etnische Minderheden* uit 1979 werd er gesproken van 'tijdelijk verblijvende migranten'. Bij een beleid van opvang en begeleiding is het begrijpelijk dat het accent dan komt te liggen op 'behoud van eigen identiteit'. Dat gold, zoals we zagen, met name voor de Molukkers die mede daardoor in een isolement zijn terecht gekomen binnen een zich moderniserend Nederland. Behoud van eigen identiteit leidt tot eigen en mogelijk tot intercultureel onderwijs, tot lessen in eigen taal en cultuur en mogelijk tot die van andere culturen. Om vooroordelen bij Nederlanders en nieuwkomers weg te werken menen sommigen dat te kunnen bewerkstelligen door het verstrekken van informatie, door opvoeding en door het (tijdelijk) tot stand brengen van contacten met nieuwkomers op school. De gedachte hierbij is dat zo sociale leerprocessen op gang komen en houdingen ten opzichte van elkaar zullen veranderen (in de zin van verbeteren).

In mijn ogen stoelen deze denkbeelden

nog te veel op de verzuilingsconstructie (die echt niet meer bestaat). Men denkt te gemakkelijk dat zoiets van 'bovenaf' verordonneerd kan worden. Collectief geleide vormen van 'indoctrinatie', samen met een sterke sociale controle en een groepsgeïsoleerdheid maakten die indoctrinatie in de tijd van de verzuiling mogelijk. Tevens werd binnen genoemd kader een 'gij-zult-opvoeding' gepraktiseerd, die (in zijn algemeenheid) wezensvreemd is aan de moderne samenleving. Hoe goed een dergelijke werkwijze ook is bedoeld, ze past niet meer in onze ontzuilde, gesecculariseerde maatschappij. Een maatschappij gekenmerkt door een toenemende individualisering brengt als nieuw probleem met zich mee een spanning tussen individualisme en solidariteit. Dat maakt de verhouding tussen individu en staat tot een heel actueel thema.

Ook de gedachtengang dat de integratie van alle bevolkingsgroepen met handhaving van hun identiteit het beginsel en de doelstelling is, gaat uit van een corporatistische (collectivistische) structuur van onze samenleving. We hebben daar nog wel wat resten van, maar in zijn algemeenheid vormt het niet meer de grondstructuur van de Nederlandse samenleving.

Plaats van het onderwijs

Ik heb al gewezen op de bezwaren die kleven aan het streven tot het behoud van de eigen identiteit. Om met Beerenhout te spreken: onderwijs in de eigen taal vergroot de 'zelfverkozen apartheid' en maakt de allochtoon tot een 'culturele invalide'. Je discrimineert, aldus Beerenhout (die in 1989 al 25 jaar in de minderhedenproblematiek van Amsterdam-Oost gepokt en gemazeld was), als je aan de minderheidsgroepen andere eisen stelt dan aan de rest van de samenleving.

Om in de vorm van krantenkoppen te spreken, denk ik dat de snelste inburgering (en daaraan is een afstand nemen tot de eigen cultuur inherent) bereikt wordt door het volgen van het voortgezet onderwijs, zoals ook Nederlandse kinderen dat doen. Het maar blijven benadrukken van de eigen culturele identiteit van nieuwkomers in dat onderwijs dient vervangen te worden door het ontwikkelen van de talenten van nieuwkomers, opdat zij binnen onze samenleving een betere maatschappelijke positie weten te verwerven (vrij naar Anil Ramdas).

Waar het om gaat, aldus Beerenhout, is dat we niet zeggen dat er in 2050 50% minderheden in Amsterdam wonen, maar dat we constateren dat er dan 50% Amsterdammers zijn met een Turkse of Marokkaanse achternaam.

Sako Musterd en Wim Ostendorf stelden in *NRC-Handelsblad* terecht, dat de werkgelegenheid het welslagen van de opvang van immigranten bepaalt. Dit aspect komt in mijn ogen in de culturele identiteitsbenadering binnen het onderwijs niet tot nauwelijks aan bod. Net zo min - zo schat ik in - als het feit dat de economische structuurveranderingen binnen onze samenleving de recente nieuwkomer in onze samenleving marginaliseert. De toegenomen mechanisering en automatisering van het industriële productieproces doet de werkgelegenheid in de industrie en zeker die voor het 'gewone' werk teruglopen. De zogenaamde dienstverlenende activiteiten nemen een veel grotere plaats in in het economische leven.

Wel is het nu een keer zo, dat het niet de school is waar de grote maatschappelijke problemen worden 'opgelost'. De school kan de leerling behulpzaam zijn en hem of haar de instrumenten aanreiken zijn/haar plaats te vinden in de maatschappij. Het individu op een beperkt aantal terreinen een kwaliteitswaarde geven, welke past bij de maatschappij waarin dat individu later zelfstandig moet leven, wonen, werken en communiceren is voor de school al zwaar genoeg.

Literatuur

J.A.A. van Doorn, De onvermijdelijke presentatie van de confessionelen', in: J.W. de Beus en J.A.A. van Doorn (red.), *De interventiestaat* (Amsterdam 1984)
Jan Lucassen en Rinus Penninx, *Nieuwkomers, Nakomelingen, Nederlanders. Migranten in Nederland 1550-1993* (Amsterdam 1994)
C.J.M. Schuyt, 'Het wankel evenwicht tussen tolerantie en intolerantie', in: A.C. Zijdeveld (red.), *Kleine geschiedenis van de toekomst* (Kampen 1994)

H. Verwey-Jonker, *Emancipatiebewegingen in Nederland* (Houten 1983)
Geert de Vries, *Nederland verandert. Sociale problemen in de jaren tachtig en negentig* (Amsterdam 1992)
Ernest Zahn, *Regenten, rebellen en reformatoren. Een visie op Nederland en de Nederlanders* (Amsterdam 1991)

NRC/Handelsblad: Gesprek van Tracy Metz met J. Beerenhout (3 maart 1989) en Anil Ramdas, 'De overbodigheid van een culturele identiteit' (9 september 1995)